

**อิทธิพลของพฤติกรรมการแสวงหาข่าวสารธรรมะพุทธศาสนา
ต่อการลดความเครียดและการเพิ่มความสุขของคนวัยทำงาน
ในเขตกรุงเทพมหานคร**

**The effects of Dharma information seeking Behavior through
social media on stress reduction and increasing happiness
of working age population in Bangkok”**

ประพิมพันธ์ เป็นสุขพร้อม^{1*} และ ประทุม ฤกษ์กลาง¹

Prapimpan Pensukprom^{1*} and Pratoom Rerkklang¹

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านช่องทางของสื่อสังคมออนไลน์ ประเภทของเนื้อหาธรรมะ การใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมะที่มีผลต่อการลดความเครียดและการเพิ่มความสุข โดยใช้แบบสอบถามเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างวัยทำงานในเขตกรุงเทพมหานครจำนวน 400 คน ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงอายุเฉลี่ย 36-45 ปี การศึกษาระดับปริญญาตรี อาชีพพนักงานบริษัทเอกชน รายได้เฉลี่ยต่อเดือน 10,000 –20,000 บาท สถานภาพโสด ตำแหน่งงานอยู่ในระดับปฏิบัติการ มีการใช้สื่อสังคมออนไลน์แสวงหาข้อมูลธรรมะเป็นประจำทุกวัน โดยใช้งานจากที่บ้านช่วงเวลา 18.01-22.00 น. ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมงขึ้นไป กลุ่มตัวอย่างมีพฤติกรรมการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์อยู่ในระดับปานกลางโดยมีพฤติกรรมด้านประโยชน์ของข้อมูลข่าวสารธรรมะมากที่สุด ด้านช่องทางการใช้สื่อสังคมออนไลน์แสวงหาข้อมูลธรรมะอยู่ในระดับน้อยที่สุด โดยมีการใช้ช่องทางผ่านแอปพลิเคชันไลน์ มากที่สุด กลุ่มตัวอย่างมีการค้นหา

¹ สาขานวัตกรรมการสื่อสารการตลาด คณะนิเทศศาสตร์และนวัตกรรมการจัดการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร-
ศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 10240

¹ Department of Innovative Marketing Communication, School of Communication Arts and Innovation,
Bangkok 10240

* Corresponding author e-mail: prapimpan.p@gmail.com

ประเภทเนื้อหาธรรมะอยู่ในระดับปานกลางโดยมีการค้นหาข้อมูลธรรมะประเภทเนื้อหาข้อคิดเกี่ยวกับธรรมะมากที่สุด ในส่วนของการใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมะอยู่ในระดับปานกลางโดยใช้เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตมากที่สุด กลุ่มตัวอย่างมีการลดความเครียดอยู่ในระดับปานกลางโดยมีค่าเฉลี่ยในเรื่องธรรมะช่วยลดความวุ่นวายใจมากที่สุดและมีการเพิ่มความสุขอยู่ในระดับปานกลางโดยมีค่าเฉลี่ยในเรื่อง ธรรมะทำให้มีสุขภาพจิตที่ดี

คำสำคัญ: พฤติกรรมการแสวงหาข้อมูล, ช่องทางสื่อสังคมออนไลน์, ประเภทเนื้อหาธรรมะ การใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมะ, การลดความเครียด การเพิ่มความสุข

Abstract

This research aims to study Dharma information-seeking behavior, social media, types of Dharma content, and use of Dharma information, which affect the reduction of stress and increase of happiness. The researcher adopted the methodology of survey research and collected the information through a questionnaire. The research sample group included 400 samples of the working age population in Bangkok.

It was found that the majority of the sample group was female, 36–45 years old on average. They completed their education at a Bachelor's Degree level, they work as employees at practitioner level in private companies and earn an average salary of 10,000–20,000 baht per month. Most of them were single. They used social media daily to seek information about Dharma. They spend approximately more than 1 hour seeking information on Dharma from home between 18.01–22.00 hrs. The sample group looked for information on Dharma through social media at a moderate level. Regarding their behavior, they use the Dharma information for their benefit the most, followed by accepting the reality of life and adopting Dharma information to improve their daily life, respectively. The use of social media to seek information on Dharma is the least used. The social media channel that is used the most is the Line application. The sample group searches for Dharma content types at a moderate level and searching for Dharma information regarding the ideas of Dharma was the highest, followed by information about reciprocal deeds and real happiness from the religion. With regard to use of Dharma information, the sample group uses the Dharma information and adopts the Dharma information as a guide to living the most, followed by using Dharma as a

spiritual anchor to attain true happiness in life. With Dharma information, the sample group could reduce stress at a moderate level. According to the mean, Dharma information can help reduce anxiety the most, followed by reducing anger and minimizing self-adherence. With Dharma information, the sample group could increase happiness at a moderate level. According to the mean, Dharma information can improve the mental health, refresh the brain function and enhance happiness the most, followed by enhancing self-esteem, getting a good night's sleep and overall improvement of life, respectively.

Keywords: Dharma information seeking behavior, Social media, Types of Dharma content, Use of Dharma information, Reduction of stress, Increase of happiness

บทนำ

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความเก่าแก่และมีประวัติยาวนานกว่า 2,500 ปี เกิดขึ้นในโลกเมื่อ 45 ปี ก่อนพุทธศักราช โดยเริ่มนับ 1 ถัดจากปีที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานในดินแดนชมพูทวีป ซึ่งในยุคปัจจุบันได้แก่ ประเทศอินเดีย และประเทศเนปาลเริ่มต้นในวันที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 ซึ่งตรงกับวันเพ็ญ เดือนอาสาฬหะ หรือวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 นับจากวันนั้นเป็นต้นมาพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกเผยแผ่พุทธศาสนาไปทั่วทั้งชมพูทวีป โดยในระยะแรกพระองค์เสด็จออกเผยแผ่คำสอนเพียงพระองค์เดียว ต่อมาเมื่อมีสาวกเพิ่มมากขึ้น พุทธสาวกก็ได้ออกเผยแผ่พุทธศาสนาด้วย ทำให้พุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองและแผ่ขยายไปในชมพูทวีปอย่างรวดเร็ว ชาวชมพูทวีปจึงพากันละทิ้งลัทธิเดิมแล้วหันมาเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนามากขึ้น ลำดับการเผยแผ่พุทธศาสนาจากสมัยพุทธกาลเป็นต้นมา มีการพัฒนาการแบ่งได้ 3 ยุค คือ

1. ยุคฆปาละ คือการสืบทอดพระธรรมวินัย ระบบปากต่อปาก
2. ยุคพระสูตร คือการสืบทอดพระธรรมวินัยโดยการรวบรวมเป็นพระสูตร หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วเป็นเวลา 3 เดือน พระมหากัสสปเถระ จึงเป็นประธานจัดประชุมสังคายนารวบรวมพระวินัยเป็นหมวดหมู่
3. ยุควิชากร คือการสืบทอดพระธรรมวินัย โดยการแต่งคัมภีร์พุทธศาสนา ผู้มีบทบาทสำคัญต่อการเผยแผ่พุทธศาสนา มี 3 ท่าน คือ พระโมคคัลลีสุนทรติสสเถระ พระมัชฌันติกะ และพระมหาเถระ (พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, 2555)

ในแต่ละยุคจะมีรูปแบบ กระบวนการ ในการเผยแพร่พุทธศาสนาแตกต่างกันไป ปัจจุบัน สื่อสังคมออนไลน์นับเป็นสื่อที่มีความสำคัญ และมีอิทธิพลต่อความคิด การดำเนินชีวิตของคนในยุคปัจจุบันเป็นอย่างมากข้อมูลจากงาน Thailand Social Awards 2017 พบว่าคนไทยมีการใช้สื่อสังคมออนไลน์เพิ่มขึ้นและมีการเติบโตขึ้นอย่างมาก ในสื่อ Twitter (ทวิตเตอร์) มีผู้ใช้งานถึง 9 ล้านบัญชี เติบโตขึ้นจากปี 2016 ที่มีจำนวน 5.3 ล้านบัญชี คิดเป็น 70 เปอร์เซ็นต์ นอกจากนี้คนไทยมีการใช้ Facebook (เฟซบุ๊ก) มากถึง 47 ล้านบัญชี เติบโตขึ้นจากปี 2016 ถึง 15 เปอร์เซ็นต์ จึงทำให้ประเทศไทยมีผู้ใช้เฟซบุ๊กเป็นอันดับที่ 9 ของโลก ถ้าเทียบกับจำนวนประชากรในประเทศทั้งหมดจะมีผู้ใช้เฟซบุ๊ก จำนวนมากถึง 71 เปอร์เซ็นต์ โดยจังหวัดที่มีการใช้งานเฟซบุ๊กสูงสุดคือ กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีจำนวนถึง 27 ล้านบัญชี ในส่วนของ Instagram (อินสตราแกรม) ปัจจุบันมีผู้ใช้ 11 ล้านบัญชี เติบโตขึ้นจากปี 2016 ถึง 41 เปอร์เซ็นต์ (Marketeer, 2017) ในด้านการเผยแพร่ธรรมะมีการใช้สื่อสังคมออนไลน์หลากหลายช่องทางเพื่อเผยแพร่หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา มีรูปแบบการนำเสนอข้อมูลธรรมะเกิดขึ้นมามากมาย ทั้งในรูปแบบของบทความ ข้อความสั้น ๆ รูปภาพ ข้อความประกอบรูปภาพ หรือคำคมประกอบรูปภาพ คลิปการบรรยายธรรมะ หรือบทสวดมนต์ เป็นต้น ในยุคแรก ๆ องค์การอิสระที่เผยแพร่พุทธศาสนาทางอินเทอร์เน็ตโดยการเปิดเว็บไซต์ ขึ้นมาคือ Dhammathai.org เมื่อมีการใช้งานอินเทอร์เน็ตอย่างแพร่หลายในประเทศไทย จึงทำให้องค์กรทางศาสนา วัด รวมถึงองค์การอิสระ ได้มีการสร้างเว็บไซต์ขึ้นเพื่อเป็นช่องทางในการเผยแพร่พุทธศาสนา วัดที่ใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการเผยแพร่พุทธศาสนาในยุคแรก ๆ คือ วัดป่าบ้านตาด ซึ่งจากประวัติการใช้สื่อสังคมออนไลน์ของวัดที่ปรากฏทางเว็บไซต์มีข้อความที่ระบุถึงการเกิดขึ้นของเว็บไซต์ประมาณปีพุทธศักราช 2544 (“ประวัติวัดป่าบ้านตาด”, 2557) นอกจากนี้เว็บไซต์ของวัดต่าง ๆ แล้วมีการเผยแพร่ธรรมะมากขึ้นในสื่อสังคมออนไลน์ในช่องทางอื่น ๆ มากขึ้น ทำให้ช่องทางของสื่อออนไลน์เป็นช่องทางที่สำคัญในการเผยแพร่พุทธศาสนา โดยในงานวิจัยนี้ ผู้ทำการวิจัยได้เลือกกลุ่มคนวัยทำงานในเขตกรุงเทพมหานคร เป็นกลุ่มตัวอย่างเนื่องจากเป็นกลุ่มคนจำนวนมากในเมืองหลวงที่มีการแข่งขันกันค่อนข้างสูงไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการดำเนินชีวิต อีกทั้งสภาวะทางเศรษฐกิจและค่านิยมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้คนกลุ่มนี้ต้องพยายามดิ้นรนเพื่อที่จะให้ตนได้บรรลุจุดหมาย ทั้งในอาชีพการงาน เพื่อสร้างฐานะทางการเงิน และสังคมให้กับตนเอง บุคคลกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นกลุ่มคนที่มีความเครียดสูง และมีแนวโน้มที่จะทำการลดความเครียดโดยการใช้สื่อออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมะ ซึ่งผลของการศึกษาเรื่องนี้จะทำให้ทราบถึงพฤติกรรมในการแสวงหาข้อมูลธรรมะ ช่องทางของสื่อสังคมออนไลน์ ประเภทเนื้อหาธรรมะ การใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมะที่มีผลต่อการลดความเครียดและการเพิ่ม

ความสุข เพื่อที่จะนำข้อมูลมาพัฒนารูปแบบการนำเสนอข้อมูลธรรมะผ่านสื่อออนไลน์ และยังทำให้ทราบถึงความต้องการของผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์วัยทำงานเพื่อใช้ในการปรับปรุงพัฒนาวิธีการและช่องทางในการเผยแพร่ธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาพฤติกรรมการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์ของกลุ่มคนวัยทำงานในเขตกรุงเทพมหานคร
2. เพื่อศึกษาช่องทางของสื่อสังคมออนไลน์ที่เผยแพร่ข้อมูลธรรมะที่กลุ่มคนวัยทำงานให้ความสนใจในการค้นหาข้อมูลธรรมะ
3. เพื่อศึกษาประเภทของเนื้อหาธรรมะที่กลุ่มคนวัยทำงานให้ความสนใจ
4. เพื่อศึกษาถึงการใช้อยู่ประโยชน์จากข้อมูลธรรมะที่กลุ่มคนวัยทำงานได้จากจากการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์
5. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ด้านพฤติกรรมการแสวงหาข้อมูลธรรมะ ช่องทางของสื่อธรรมะ ประเภทเนื้อหาธรรมะ การใช้อยู่ประโยชน์จากข้อมูลธรรมะที่ได้จากสื่อสังคมออนไลน์กับการลดความเครียดและการเพิ่มความสุข

วิธีการศึกษา

ผู้วิจัยได้กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างจากข้อมูลการจัดทำสำมะโน ประชากรและการเคหะปี พ.ศ. 2553 ประชากรอายุ 20 ปีขึ้นไปทำงาน จำแนกตามสถานภาพการทำงาน กลุ่มอายุ เพศ มีประชากรในวัยทำงานรวมทั้งสิ้น 4,647,811 คน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2553) เมื่อคำนวณจากสูตรของ (Taro Yamane, 1973)แล้วจะได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างประมาณ 400 คน ผู้วิจัยเก็บข้อมูลโดยการเข้าไปแจกแบบสอบถามในสำนักงานต่าง ๆ สถานที่ปฏิบัติธรรม และวัดในเขตกรุงเทพมหานครโดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เพื่อขอให้ผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมะวัยทำงานได้ทำการกรอกแบบสอบถาม หากได้ข้อมูลครบจำนวน 400 คน จากนั้นจึงนำข้อมูลมาประเมินค่าสถิติ ลงรหัสด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป SPSS (Statistical Package for the Social Science) ในขั้นตอนต่อไป

ผู้วิจัยได้ทำการทดสอบคุณภาพของเครื่องมือโดยทำการทดสอบหาความเที่ยงตรง(Validity) และหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ดังนี้

1. ผู้วิจัยสร้างข้อคำถามต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรของการวิจัย

2. ผู้วิจัยหาค่าความเที่ยงตรงจากเนื้อหาโดยให้อาจารย์ที่ปรึกษาเป็นผู้ตรวจสอบชุดแบบสอบถาม

3. ผู้วิจัยนำแบบสอบถามไปทดสอบเบื้องต้น (Pilot-Test) เพื่อหาค่าความเชื่อมั่นจากแบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างจริง จำนวน 35 คน โดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์คอรอนบาค อัลฟา (Cronbach–Alpha) หากมีค่า Alpha มากกว่า 0.70 ขึ้นไปหมายถึงแบบสอบถามดังกล่าวสามารถนำไปใช้ในการเก็บข้อมูลจริงต่อไป

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

1. สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) คือการหา ค่าร้อยละ ค่าความถี่ หรือค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานกับตัวแปรต่าง ๆ ในแบบสอบถาม

2. สถิติอนุมาน (Inferential Statistics) เพื่อทดสอบความสัมพันธ์ของตัวแปรอิสระและตัวแปรตามในสมมุติฐานที่ตั้งไว้ โดยใช้สถิติในการวิเคราะห์ คือ สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (Pearson Correlation) เพื่อทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ โดยใช้ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05

สมมุติฐานภายในงานวิจัยครั้งนี้ มีทั้งหมด 7 ข้อ

ผลการศึกษา

ด้านลักษณะทางประชากรของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็น เพศหญิง (69.8%) มีอายุเฉลี่ยในช่วง 36–45 ปี (36.5%) การศึกษาระดับปริญญาตรี (68.8%) อาชีพพนักงานบริษัทเอกชน (50.0%) รายได้เฉลี่ยต่อเดือน 10,000 –20,000 บาท (24.3%) สถานภาพโสด (59.8%) ตำแหน่งงานอยู่ในระดับปฏิบัติการ (60.5%) และมีการใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมะเป็นประจำทุกวัน (86.8%) โดย ใช้งานจากที่บ้าน (36.8%) ช่วงเวลาในการใช้สื่อสังคมออนไลน์คือช่วงเวลา 18.01–22.00 น. (54.8%) ระยะเวลาในการใช้สื่อสังคมออนไลน์ต่อครั้ง 1 ชั่วโมงขึ้นไป (31.5%)

ด้านพฤติกรรมในการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์ พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีพฤติกรรมการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์ อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยพฤติกรรมด้านประโยชน์ของข้อมูลข่าวสารธรรมะมากที่สุด รองลงมา คือ ด้านการยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชีวิต และด้านการนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ตามลำดับ

ด้านช่องทางของสื่อสังคมออนไลน์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมะ พบว่า กลุ่มตัวอย่างใช้ช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมะอยู่ในระดับน้อยที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ยในการใช้ช่องทางผ่านแอปพลิเคชันไลน์มากที่สุด รองลงมา คือ เพชฌัญญู ว.วรเมธี และกูเกิล กรู๊ปส์ ตามลำดับ

ด้านประเภทของเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมะจากสื่อสังคมออนไลน์ที่เลือกเปิดรับ พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีการค้นหาประเภทเนื้อหาธรรมะต่าง ๆ อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยการค้นหาข้อมูลธรรมะประเภทเนื้อหา ข้อคิดเกี่ยวกับธรรมะมากที่สุด รองลงมา คือ เนื้อหาประเภทกฎแห่งกรรมและเนื้อหาเกี่ยวกับความสุขที่แท้จริงจากศาสนาตามลำดับ

ด้านการใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมะ พบว่า กลุ่มตัวอย่างใช้ประโยชน์ข้อมูลธรรมะอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยในด้าน เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มากที่สุด รองลงมา คือ เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และเพื่อหาความสุขที่แท้จริงของชีวิต ตามลำดับ

ด้านการลดความเครียดจากการแสวงหาข้อมูลธรรมะ พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีการลดความเครียด อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยในเรื่อง ธรรมะช่วยลดความวุ่นวายใจมากที่สุด รองลงมา คือ ธรรมะช่วยลดความโกรธ และธรรมะช่วยลดความยึดมั่นถือมั่นในตนเองตามลำดับ

ด้านการเพิ่มความสุขจากการแสวงหาข้อมูลธรรมะ พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีการเพิ่มความสุข อยู่ในระดับ ปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยในเรื่อง ธรรมะทำให้มีสุขภาพจิตที่ดี ธรรมะทำให้สมองปลอดโปร่ง และธรรมะทำให้มีความสุขมากที่สุด รองลงมา คือ ธรรมะทำให้ชีวิตมีคุณค่า ธรรมะทำให้นอนหลับสนิท และธรรมะทำให้ชีวิตดีขึ้น ตามลำดับ

สรุปผลการทดสอบสมมุติฐาน

ในการวิจัยสามารถสรุปผลจากสมมุติฐานที่ตั้งไว้ 7 สมมุติฐาน ได้ดังนี้

สมมุติฐานที่ 1 กลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะทางประชากรด้าน เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงาน แตกต่างกัน มีพฤติกรรมในการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์แตกต่างกัน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงานแตกต่างกัน มีพฤติกรรมในการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

สมมุติฐานที่ 2 กลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะทางประชากรด้าน เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงาน แตกต่างกันมีการเปิดรับช่องทางสื่อสังคมออนไลน์เพื่อแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์แตกต่างกันพบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี เพศ อายุ การศึกษา รายได้ สถานภาพสมรสแตกต่างกัน มีการเปิดรับช่องทางสื่อสังคมออนไลน์

เพื่อแสวงหาข้อมูลธรรมชาติแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยพบว่ากลุ่มตัวอย่างเพศหญิงที่มีอายุ 46–60 ปี มีการศึกษาระดับปริญญาตรี มีรายได้ระหว่าง 40,000–50,000 บาท และมีสถานภาพหย่า มีการเปิดรับช่องทางสื่อสังคมออนไลน์เพื่อแสวงหาข้อมูลธรรมชาติมากที่สุด ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะประชากรด้าน อาชีพ และตำแหน่งงาน แตกต่างกันมีการเปิดรับช่องทางสื่อสังคมออนไลน์เพื่อแสวงหาข้อมูลธรรมชาติผ่านสื่อสังคมออนไลน์แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

สมมุติฐานที่ 3 กลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะทางประชากรด้าน เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงาน แตกต่างกัน มีการเปิดรับประเภทเนื้อหาธรรมชาติผ่านสื่อสังคมออนไลน์แตกต่างกัน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีตำแหน่งงานแตกต่างกันมีการเปิดรับประเภทเนื้อหาธรรมชาติผ่านสื่อสังคมออนไลน์แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยพบว่าผู้บริหารระดับกลางมีการเปิดรับประเภทเนื้อหาธรรมชาติแตกต่างกัน ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะประชากรด้าน เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส แตกต่างกันมีการเปิดรับประเภทเนื้อหาธรรมชาติผ่านสื่อสังคมออนไลน์แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

สมมุติฐานที่ 4 กลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะทางประชากรด้าน เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงาน แตกต่างกัน มีการใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมชาติที่ได้มาจากการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติผ่านสื่อสังคมออนไลน์แตกต่างกัน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงานแตกต่างกัน มีการใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมชาติที่ได้มาจากการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติผ่านสื่อสังคมออนไลน์แตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

สมมุติฐานที่ 5 กลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะทางประชากรด้าน เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงาน แตกต่างกัน มีการลดความเครียดจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์แสวงหาข้อมูลธรรมชาติแตกต่างกัน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงานแตกต่างกัน มีการลดความเครียดจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์แสวงหาข้อมูลธรรมชาติแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

สมมุติฐานที่ 6 กลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะทางประชากรด้าน เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงาน แตกต่างกัน มีการเพิ่มความสุขจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติแตกต่างกัน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มี เพศ อายุ การศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรส ตำแหน่งงานแตกต่างกัน มีการเพิ่มความสุขจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

สมมุติฐานที่ 7 ผลการวิเคราะห์ค่าสหสัมพันธ์ในด้านพฤติกรรมการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติ ช่องทาง ประเภทเนื้อหา การใช้ประโยชน์ การลดความเครียดและการเพิ่มความสุข ของผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์แสวงหาข้อมูลธรรมชาติ พบว่า มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 โดยพบว่าพฤติกรรมการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ในระดับปานกลาง มีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับสูงกับประเภทเนื้อหาธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมชาติ การลดความเครียด แต่มีความสัมพันธ์เชิงลบกับการเพิ่มความสุข ด้านช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ มีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับปานกลางกับประเภทเนื้อหาธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมชาติ การลดความเครียด แต่มีความสัมพันธ์เชิงลบกับการเพิ่มความสุข ด้านประเภทเนื้อหาธรรมชาติ มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมชาติ การลดความเครียดในระดับสูง แต่การเพิ่มความสุขมีความสัมพันธ์ในระดับต่ำ ด้านการใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมชาติ มีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับสูงกับการลดความเครียด แต่มีความสัมพันธ์ในระดับต่ำกับการเพิ่มความสุข ด้านการลดความเครียด มีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับต่ำกับการเพิ่มความสุข

ตารางสรุปผลการทดสอบสมมุติฐาน

	ตัวแปรตาม					
	พฤติกรรม	ช่องทาง	ประเภท	การใช้	การลด	การเพิ่ม
	การ	สื่อ	เนื้อหา	ประโยชน์	ความเครียด	ความสุข
	แสวงหา	สังคม	ธรรมชาติ	จาก		
	ข้อมูล	ออนไลน์		ข้อมูล		
	ธรรมชาติ			ธรรมชาติ		
เพศ	✗	✓	✗	✗	✗	✗
อายุ	✗	✓	✗	✗	✗	✗
การศึกษา	✗	✓	✗	✗	✗	✗
อาชีพ	✗	✗	✗	✗	✗	✗
รายได้	✗	✓	✗	✗	✗	✗
สถานภาพสมรส	✗	✓	✗	✗	✗	✗
ตำแหน่งงาน	✗	✗	✓	✗	✗	✗
พฤติกรรมการ		✓	✓	✓	✓	✓(-)
แสวงหาข้อมูล						
ธรรมชาติ						
ช่องทางสื่อสังคม			✓	✓	✓	✓(-)
ออนไลน์						
ประเภทเนื้อหา				✓	✓	✗
ธรรมชาติ						
การใช้ประโยชน์					✓	✓
จากข้อมูลธรรมชาติ						
การลด						✓
ความเครียด						
การเพิ่มความสุข						

หมายเหตุ เครื่องหมาย ✓ หมายถึงตัวแปรทั้งสองตัวมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติหรือมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และเครื่องหมาย ✗ หมายถึงตัวแปรทั้งสองตัวแปรมีความแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

อภิปรายและสรุปผล

จากผลการศึกษาด้านลักษณะทางประชากร พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงจบการศึกษาระดับปริญญาตรี มีอาชีพ พนักงานบริษัทเอกชน รายได้เฉลี่ยต่อเดือน 10,001 – 20,000 บาท ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสาวดี วิสารทวิชัญญ์ (2556) ศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับสื่อธรรมชาติกับความรู้เกี่ยวกับหลัก คำสอน ความเชื่อ ในพระพุทธศาสนา และการกระทำความดีตามแนวพระพุทธศาสนาของประชาชนในเขต กรุงเทพมหานคร” ที่พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง และมีการศึกษาในระดับปริญญาตรีมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 10,001 – 20,000 บาท และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ดริณ จักรพันธุ์ อินทร์อุดม (2556) ได้ศึกษาเรื่อง “การพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยผ่านสื่อใหม่:

กรณีศึกษาเว็บไซต์ธรรมะทูเคย์ดอทคอม” พบว่า ผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมะเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย ส่วนใหญ่มีการศึกษาในระดับปริญญาตรี

ด้านพฤติกรรมในการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านสื่อสังคมออนไลน์พบว่ากลุ่มตัวอย่างได้ให้ความสำคัญกับพฤติกรรมด้านประโยชน์ของข้อมูลข่าวสารธรรมะมากที่สุด รองลงมา คือด้านการยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในชีวิต และด้านการนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ตามลำดับ ซึ่งผลวิจัยนี้สอดคล้องกับแนวคิดด้านพฤติกรรมในการแสวงหาข้อมูลข่าวสารของชาร์ลส์ แอตคิน (Atkin, 1973) ที่มีแนวคิดว่าคุณคนจะมีพฤติกรรมในการแสวงหาข้อมูลข่าวสารจากสื่ออื่น ขึ้นอยู่กับการคาดคะเนเปรียบเทียบกับผลที่จะได้รับการแสวงหาข้อมูลข่าวสารนั้น หากการแสวงหาข้อมูลข่าวสารให้ผลตอบแทนหรือมีประโยชน์ที่จะได้รับ บุคคลนั้นก็ยิ่งจะแสวงหาข่าวสารนั้น ๆ แต่ถ้าผลประโยชน์ที่จะได้รับนั้นน้อยกว่าสิ่งที่คาดไว้ว่า จะได้รับก็อาจมีผลที่จะทำให้ไม่เกิดพฤติกรรมในการแสวงหาข้อมูลข่าวสารได้

ด้านช่องทางของสื่อสังคมออนไลน์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมะ พบว่า กลุ่มตัวอย่างใช้ช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมะผ่านการใช้ช่องทางไลน์บ่อยมากที่สุด รองลงมา คือ เฟซบุ๊ก ว.ชิรมณี และภูเก็ล กรู๊ปส์ ตามลำดับซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ อุษณีย์ ศรีสวัสดิ์ (2559) เรื่อง “ความพึงพอใจและการใช้ประโยชน์ระบบปฏิบัติการไลน์เพื่อการศึกษาและพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ที่กำลังศึกษาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย” ที่พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ใช้สื่อไลน์มากที่สุดเนื่องจากสามารถเข้าถึงได้ทุกช่วงเวลาสามารถเข้าถึงและใช้งานได้ง่ายในสังคมสงฆ์ก็คงมองเห็นประโยชน์จากการนำสื่อไลน์ไปใช้ในการเผยแผ่ธรรมะ ตัวอย่างเช่น พระครูวรกิตติโสภณ (เศรษฐกิจ สมานิโต) หรือหลวงพ่อเศรษฐีเจ้าอาวาสวัดนาครปรก อายุ 70 ปี เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ปัจจุบันได้ใช้แอปพลิเคชันไลน์ผ่านโทรศัพท์มือถือสมาร์ตโฟนในการสอนธรรมะ และเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ เป็นต้น

ด้านการใช้ประโยชน์จากข้อมูลธรรมะ พบว่า กลุ่มตัวอย่างใช้ประโยชน์ข้อมูลธรรมะในด้านเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต มากที่สุด รองลงมา เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และเพื่อหาความสุขที่แท้จริงของชีวิต ตามลำดับ เนื่องจากบุคคลที่แสวงหาข้อมูลธรรมะ มีเหตุและปัจจัยในด้านต่าง ๆ ที่ผลักดันให้เกิดการแสวงหาข้อมูลธรรมะเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันซึ่งผลวิจัยนี้สอดคล้องกับแนวคิดของแม็คเคเวล (Mac Quail อ้างในพัญญี เขยจรยา และคณะ, 2541) ซึ่งได้สนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการแสวงหาความพึงพอใจจากการแสวงหาความรู้การเปิดรับสื่อเพื่อหลีกเลี่ยงต่อปัญหาในชีวิตประจำวัน ความโดดเด่น

ความวิตกกังวล ความเครียด หรือเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ตัวเองในการแสวงหาข้อมูลในการนำไปใช้สนทนากับบุคคลอื่นในสังคม

ด้านการลดความเครียดจากการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติผ่านสื่อสังคมออนไลน์ พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีการลดความเครียดในเรื่องธรรมชาติช่วยลดความวุ่นวายใจมากที่สุด รองลงมา คือ ธรรมชาติช่วยลดความโกรธ และธรรมชาติช่วยลดความยึดมั่นถือมั่นในตนเอง ตามลำดับ ผลการวิจัยได้ชี้ให้เห็นว่าการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติจากสื่อสังคมออนไลน์ทำให้ลดความเครียดได้ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ประทุม ฤกษ์กลาง (2554) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับ “การจัดการความเครียด เติมความสุข เพื่อประสิทธิผลในการทำงาน” พบว่าจากหลักฐานการวิจัยทางสังคมวิทยายืนยันว่าการสนับสนุนทางสังคมทำให้บุคคลได้ประโยชน์และสิ่งจำเป็น การมีเครือข่ายสังคม จะช่วยให้บุคคลลดความเครียดได้ เมื่อบุคคลมีความเครียดเกิดขึ้นจึงจำเป็นต้องหาทางออกโดยการหาที่พึ่งทางใจเพื่อให้จิตใจสงบ การแสวงหาข้อมูลธรรมชาติสามารถลดความเครียดได้

ด้านการเพิ่มความสุขจากการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติ พบว่ากลุ่มตัวอย่างมีการเพิ่มความสุขอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยในเรื่อง ธรรมชาติทำให้มีสุขภาพจิตที่ดี, ธรรมชาติทำให้สมองปลอดโปร่ง และธรรมชาติทำให้มีความสุข มากที่สุด รองลงมา คือ ธรรมชาติทำให้ชีวิตมีคุณค่า ธรรมชาติทำให้อนาคตสดใส และธรรมชาติทำให้ชีวิตดีขึ้น ตามลำดับ โดยผลจากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรกลับพบว่า การแสวงหาข้อมูลธรรมชาติสามารถลดความเครียดได้และไม่สามารถเพิ่มความสุขได้โดยมีความสัมพันธ์เชิงผกผันคือยิ่งแสวงหาข้อมูลธรรมชาติมากยิ่งลดการเพิ่มความสุข ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ประทุม ฤกษ์กลาง (2554) ที่ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการความเครียด เติมความสุข เพื่อประสิทธิผลในการทำงาน” พบว่าการที่บุคคลใช้สื่อสังคมออนไลน์สามารถลดความเครียดได้แต่กลับทำให้เกิดความรู้สึกหงุดหงิดและโดดเดี่ยว ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสิงสามตัว(ขงจื้อ) ที่ใช้มือปิดหู ปิดปาก และปิดตา ซึ่งต้นกำเนิดของภาพปริศนาธรรมนี้เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 17 ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาว่าด้วยการไม่รู้ไม่รู้ในสิ่งไม่ดีจะทำให้ไม่เกิดความทุกข์ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของประทุม ฤกษ์กลาง (2547) ที่ได้ศึกษาเรื่อง “หลักการสื่อสารตามแนวพุทธศาสนา” ในเรื่องช่องทางการสื่อสาร ซึ่งในทางพุทธศาสนาชี้ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องทางแห่งการเกิดทุกข์ได้ เป็นช่องทางของมาร (สิ่งที่ขัดขวางความดี ก่อให้เกิดทุกข์) ธรรมชาติข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ช่องทางการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของกายมนุษย์ทั้ง 5 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น ผิสัมผัส (กาย) ใจ สามารถรับรู้หรือรับเข้าซึ่งข่าวสารที่อาจก่อให้เกิดทุกข์ (หรือนรกทางใจ) และสุข

(หรือสวรรค์ในใจ) บุคคลจึงควรรู้จักเลือกรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ที่สร้างสุขให้กับตน และควรหลีกเลี่ยงการรับข้อมูลข่าวสารที่ไร้ประโยชน์ที่จะสร้างทุกข์ให้กับตน ซึ่งนับเป็นหลักการเลือกรับข้อมูลข่าวสารของพระพุทธเจ้าซึ่งก่อให้เกิดความสุขอย่างแท้จริงในชีวิต

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

1. ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะกลุ่มคนวัยทำงานที่อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร แต่เนื่องจากสถานการณ์ในปัจจุบันที่เมืองขยายตัวมากขึ้นทำให้มีการกระจายตัวของกลุ่มคนวัยทำงานออกไปตามปริมณฑลรอบกรุงเทพมหานคร เพื่อให้กลุ่มตัวอย่างมีความหลากหลายมากขึ้นจึงควรขยายกลุ่มตัวอย่างให้ครอบคลุมกว้างขึ้น เพื่อจะได้กลุ่มตัวอย่างที่น่าเชื่อถือและจะทำให้งานวิจัยมีประโยชน์และมีคุณค่าในการพัฒนาการสื่อสารข้อมูลธรรมชาติครอบคลุมและตรงกับความต้องการของกลุ่มตัวอย่างมากขึ้น

2. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมด้านการปฏิบัติธรรมของกลุ่มตัวอย่างที่แสวงหาข้อมูลธรรมชาติผ่านสื่อสังคมออนไลน์ เพื่อให้ทราบถึงผลกระทบต่อการใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติว่าสามารถทำให้ลดความเครียด และเพิ่มความสุขได้หรือไม่

3. ควรมีคำถามปลายเปิดในส่วนของช่องทางในการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติเพื่อที่จะได้ข้อมูลในส่วนนี้มากขึ้นเนื่องจากช่องทางถูกกำหนดในแบบสอบถามโดยอ้างอิงจากการใช้งานของผู้ใช้โดยรวม ทำให้ผู้ตอบแบบสอบถามบางคนที่ใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการแสวงหาข้อมูลธรรมชาติแต่ไม่มีช่องทางที่ตนใช้แสวงหาจึงไม่สามารถตอบแบบสอบถามในส่วนของช่องทางที่กำหนดในแบบสอบถามได้อย่างสมบูรณ์

4. ในการศึกษาครั้งต่อไปควรมีการสำรวจร่วมกับการทำวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ในประเด็นของการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติจากสื่อสังคมออนไลน์ เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการทำวิจัยเชิงคุณภาพมาเป็นแนวทางในการสร้างแบบสอบถามของการวิจัยเชิงสำรวจซึ่งจะทำให้แบบสอบถามเชิงสำรวจมีคุณภาพและสามารถใช้ประโยชน์ได้ครอบคลุมมากขึ้น

5. ในการศึกษาครั้งต่อไปควรมีการวิเคราะห์ประเภทของเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมชาติที่อยู่ในสื่อสังคมออนไลน์ว่ามีรูปแบบใดในเชิงลึกเนื่องจากรูปแบบการนำเสนอในแต่ละประเภทเนื้อหาอาจนำเสนอได้หลายรูปแบบ เพื่อที่จะหาว่ารูปแบบใดที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เนื่องจากมีบุคคลหลายท่านกรุณาให้คำปรึกษา และช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ และขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ประทุม ฤกษ์กลาง รองศาสตราจารย์ พัทณี เขยจรรยา รองศาสตราจารย์ เมตตา วิวัฒนานุกูล ที่ให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทางในการวิจัยในครั้งนี้ด้วยความกรุณา จนการวิจัยในครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

- ตรีณ จักรพันธุ์ อินทร์อุดม. (2556). การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยผ่านสื่อใหม่: กรณีศึกษาเว็บไซต์ธรรมะทูตยุคดอทคอม. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ประทุม ฤกษ์กลาง. (2547). หลักการสื่อสารตามแนวพุทธศาสนา. BU Academic Review, 3(2), 139–146.
- ประทุม ฤกษ์กลาง. (2554). การจัดการความเครียด เพิ่มความสุข เพื่อประสิทธิผลในการทำงาน. วารสารนักบริหาร, 31(2), 95–101.
- ประวัติวัดป่าบ้านตาด. (2557) สืบค้นจาก: http://www.luangta.com/resume/wat_history.php
- พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน. (2555). พัฒนาการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากมุขปาฐะถึงโลกไซเบอร์. แหล่งที่มา <http://www.cybervanaram.net/>. 14 กุมภาพันธ์ 2557.
- พัชนี เขยจรรยา, เมตตา วิวัฒนานุกูล และถิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์. (2541). แนวคิดหลักนิเทศศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศาวดี วิสารทวิชญ์. (2556). ความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับสื่อธรรมะกับความรู้เกี่ยวกับหลักคำสอน ความเชื่อในพระพุทธศาสนาและการกระทำความดีตามแนวพระพุทธศาสนาของประชาชนในเขตกรุงเทพมหานคร. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2553). สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553. ค้นวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2557 จาก <http://popcensus.nso.go.th>

อุษณีย์ ศรีสวัสดิ์. (2559). *ความพึงพอใจและการใช้ประโยชน์ระบบปฏิบัติการไลน์เพื่อการศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ที่กำลังศึกษาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยรามคำแหง.*

Atkin, C. K. (1973). *Instrumental utilities and information seeking in new model of mass communication research*. Beverly Hill, CA: Sage.

Marketeer. (2017). *Thailand Zocial Awards 2017*. Retrieved 12 August 2017 from <http://marketeer.co.th/archives/119015>

Yamane, T. (1973). *Statistics: an introductory analysis*. New York: Harper&Row.